

Néprajz

Gyermekjátékok Csongrád tanyavilágában az 1910—1930-as években

BÁRKÁNYI ILDIKÓ

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

A játék összetett tevékenység, minden közösség kultúrájának szerves része, melynek jellegzetes és általános vonásai egyaránt vannak. A gyermekek játékaik egy részében utánozzák, s így elsajátítják a felnőttek tevékenységét, tárgyi környezetét, miközben szabad teret engednek fantáziájuknak és művészi hajlamaiknak is. Játékaik más részének viszont saját, autonóm világuk ad keretet. Egy-egy közösség játékaik időben változnak, s jellegüket több tényező: a természeti környezet, a gazdasági és szellemi háttér, valamint a játékosok egyénisége egyaránt befolyásolja.

Dolgozatomban azokat a játékokat szeretném bemutatni, amelyeket az 1910-es, '30-as években ismertek, játszottak a Csongrád környéki tanyákon élő, 5—12 éves (az egyszerűség kedvéért: iskolás korú) gyermekek. Adataimat elsősorban középparaszti (10—50 holdon gazdálkodó) családok egykori gyermekeinek visszaemlékezéseiből gyűjtöttem. A játékokkal, gyermekérettel kapcsolatban ez idáig néhány gyermekversen, mondókán kívül nincsen nyomtatásban megjelent tanulmány, leírás erről a területről.¹ Annál értékesebbek viszont Váry Gellért piarista pap feljegyzései „A csongrádi nép különféle szokásaiból”, 1862-ből, melyek között négy, gazdag szövegváltozatú társas játék, valamint a pünkösödölés és a betlehemezés részletes leírása is szerepel.² Mind az anyaggyűjtés, mind a feldolgozás során nagy hasznomra szolgáltak a megyében gyűjtött, korábbi leírások, melyek segítettek az emlékezet végessége miatt olykor töredékes anyag értelmezésében.³

Mielőtt a játékok ismertetésére térnék, hadd szóljak néhány szót arról, mikor és hol nyílt alkalmuk játékra a tanyai gyermekeknek.

Tavasztól őszi jóságörzés közben a legelőn játszottak. Bár a szülők számon tartották a legeltethető földeket, s nem engedték „összehajtani”, azaz közösen legeltetni az állatokat, a *komázni* vágyó gyermekek ezt a szabályt nem mindig tartották be.

„*Tanyán laktunk. A gyerekjáték nálunk a gyepen történt, mert rá vótunk szorítva, hogy foglalkoztassanak bennünket is... Amikor iskolásak vótunk, akkó köllött a libára vigyázni, időközönként meg a disznóra vigyázni. Nagyon sok esetben úgy vót, hogy mikor mentünk hazafelé, mán akkó: — Tedd le a táskád, de mán szaladj a jósághó! — Fogd a könyved, aztán ülj ki a jósághó! Általában az vót, hogy nem játszottunk, ha-*

¹ ORTUTAY GYULA—KATONA IMRE: Magyar Népdalok I. kötet. Bp. 1975. A 81, 85, 86, 89, 92. oldalon öt mondóka leírása található.

² A csongrádi Múzeum névadójának, TARI LÁSZLÓNAK a tulajdona volt a kézirat, KATONA IMRE által került az Ethnológiai Adattárba. Száma: EA 4245.

³ Ezek összegzését Felföldi László elvégezte 1974-ben. Különös hasznomra volt Papp Imre szentesi néprajzi gyűjtő kézírata a szegedi múzeum Néprajzi Adattárában.

nem tanultunk a jószág mellett. Majd mikó nyár vót, akkó játszottunk. Őssze nem vót szabad hajtani, mert kinek-kinek megvót a saját területje, meg az se vót megengedve, hogy a disznót meg a libát összeverjük egy csapatba. De úgy, hogy egyik felül legelt a liba, másik felül a disznó és akkó időközönként összemertünk játszogatni.” (Újvári Pálné)

„Mikor elfeküdtek a disznók, a kanászyerekek akkor süllöztek. Összehajtottak legeltetni, azt akkó játszottak.” (Túri Kiss Györgyné)

„Mink nagyon jó helyen vótunk, egy nagybirtokos szomszédságában. Űneki a majorja nem ott vót, úgyhogy ott jószágot nem tartott. Mikor a termést betakarították, akkó a szomszédok hajthattak oda ...örültünk neki, hogy hajthatunk a Balog Ivánné földjire, akkó aztán összehajtottunk. Ha nem akart a másik szomszédgyerek kigyünni, oszt komázhatnánk vót, akkó bekiáltottunk neki, hogy: — Hej, hajcsá' mán kifele te is! Oszt akkó összetereltük egy csapatba a jószágot. Ott aztán lehetett komázni, mert nem kellett úgy vigyázni, mint mikor a saját kis parcellán legeltettük a jószágot.” (Ornyik Sándor 1907—1986.) A komázó pásztorgyerekek közé azok is beálltak játszani, akik amúgy nem pásztorkodtak, s a városról kikerült kanásznak is akadt barátja a többi gyerek között.

„Mán aztán vót társaság...lányok is vótak arra, úgyhogy aki még nem pásztorkodott, az is kigyütt oda közénk.” „Hát azt nem lehet mondani, hogy úgy összejártunk vóna a tanyán. Az mán akkó vót, mikó még pásztorok vótunk, pásztorkodtunk. Vót ott a szomszédunkba egy házaspár, egy kis családjuk vót nekik, egy lány...mikó nagyobbacska vót a lány, hát nem állították ki a jószághó. Aztán hitak a városru egy fiút, olyan idős vót, mint én, aztán nagyon összekomáztunk. Együtt vótunk, a jószágokat is együtt hajtottuk, meg minden.” (Kátai Ferenc)

A legeltetés közben játszott társas játékok közül a legkedveltebb a süllőzés, a kókázás és a csülkőzés volt.⁴

A tanyaudvarban játszották szabad idejükben a bújócskát, a „Hiss le pite a fárol”-t, a golyózást stb. A szomszéd és rokon gyermekeknek jó lehetőség volt a közös játéokra, ha a szülők olykor-olykor meglátogatták egymást. A legfontosabb, mindennapi játszótársak azonban elsősorban a testvérek voltak, gyakori volt egy családban a 4—6 gyermek is. Azok, akik az iskolában, vagy legeltetés közben jobban összetartottak, egy banda tagjai voltak.

Az énekes-táncos játékok javarészt az iskolában, az iskolaudvaron játszották, akárcsak a gombozást, a sántaiskolát, az opaszolást, kislányok a bikázást.

Az őszi napok elteltével a játék színtere mindinkább a ház, a szoba lett, s ezzel a kevés helyet, korlátozottabb mozgást igénylő játékok kerültek előtérbe.

„Mán ősszel...hogy beszorultunk, hogy mán nem kellett a jószágokat kint legeltetni...akkor cirokbul, vagy izikszárbul csináltunk loakat, meg teheneket. Játszani szabad vót vele a lakásba, de nem szabad vót széthagyni, vagy valami. Aztán, na, mostmár nem játszunk, akkó vittük a komrába, oszt akkó vót egy sarokba tiszta, üres hely, odavittük. Mikó mán gyüttek az őszi esők, hogyhát nem mehetett ki a gyerek, untuk magunkat odabe, akkó elővettük, oszt játszottunk.” (Ornyik Sándor)

„Úgy nézett ki az a tanyai élet, hogy vót egy szoba, abba nevelkedett az egész család. Ott vótak a szülők, ott vót idősebb bátyánk, nővéreink, hát sokan vótunk. A gyerek nem foglalhatta el az asztalt. Néha talán a padkán, egy kicsit nahát... (játszhattak), de nem sokat, nem vót megengedve.” (Újvári Pálné)

A játékok színhelye az életkorral együtt is változott. Míg a kisebb gyermekek egész éven át a házban, a ház körül játszogattak, s készen kapták többnyire játé-

⁴ A játékok ismertetését a megfelelő helyen végeztem el.

szereiket, addig úgy 5—6 éves kortól a kapott játékszereket felváltotta a saját készítésű, s a pástorkodással, a gazdasági munkákban való részvétellel a testedző, ügyességi és versenyszerű játékok egyre nagyobb szerepet kaptak, a felnőttek napi tevékenységének utánzásával együtt.

„Vótak faragott kis falovak, azután meg katonák, meg minden. De annyira megbecsültük, hogy! Szépen játszottunk vele és hogyha vége vót neki, akkó szépen összekapoltunk, osztán vót a szekrénybe helye neki, édesanyám mondta, hogy hun tartsuk. Később aztán, amikó nyóttünk, egész évbe kint lehattünk, akkó ugyanazt játszottuk, amit szüleinktől láttunk, mint gyerekek, apájaink munkáját utánóztuk.” (Ornyik Sándor)

A tanyai gyermekek, ha alkalmanként bevitték őket a városba, a nagyszülők lakta városi házba, megfigyelték az utcabeli gyerekek játékát, de részt ritkán vettek benne, legfeljebb, ha hosszabb időre maradtak.

„Vót ahun mán láttuk az utcán, mikó néha hazahoztak bennünket, hogy a városiak... rongyot csavargattak össze és avval rongylabdát csináltak. De a mienk (a szőrlabda) ez olyan precíz, ez olyan kerek vót, mint a gumilabda. Ha odaütték a földhő, akkó mint a plafon, annyira fölugrott. A rongylabda, ha ledobták, csak puffant egy nagyot, osztán lent maradt a földön.” (Ornyik Sándor)

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a játékokat Lajos Árpád, Gazda Klára és Lábadiné Kedves Klára nyomán 5 csoportban ismertetem.⁵

I. Játék a természeti környezettel (egyszerű játékok)

A tanyai gyermekek kicsiny koruktól kezdve együtt éltek a természettel: ismerték a kertben és vadon termő növényeket, megfigyelték a bogarakat, házi és vadállatokat, madarakat. A természet ismerete nemcsak később használható tapasztalatokat nyújtott, hanem néhány növény és állat játékszerűl is szolgált. Az akácfa virágát, a papsajt kerek termését, a földimogyorót megették.

„A disznó, ha a földön fölül nem talált élelmet, akkor dúrta ki a gyökereket, különösen olyan mocsáros helyen. Dúrtak akkora gödröket, hogy mink is belefeküdhettünk. De a tarlón ottan nemigen vót, ottan csak földimogyoró vót, ha vót. Azt is szerették, azt is dúrták kifelé. Mink is vittük néha az ásót kifelé, oszt akkó ástuk kifelé a földimogyorót, ott ahun a disznó megtalálta. Lehúztuk a haját neki, osztán ettük. Finom vót nagyon.” (Ornyik Sándor)

Az ártéren a lehajló fűzfaágakból hintát kötöttek. Jóságőrés közben tavasszal a cserebogarakat gyűjtötték. Az akácfa levelét, fűszálat, zöld búzasást az ujjuk közé szorították és sípoltak vele. A *gólyacsőr* nevű növény magházát elvirágzás után, még zölden körömmel felhasogatták, s mikor az fokozatosan kaszaformájúra görbült, mondogatták: *Kaszálj, kaszálj anyádnak!*⁶ A négylevelű lóherét is gyűjtötték, azt tartották, hogy szerencsét hoz. A katicabogarat a tenyerükre vették, s következő mondókát mondták neki:

*Szállj el, szállj el katicabogárka
Sós kútba teszlek, onnan is kiveszlek,
malom alá teszlek, ott meg összetörnek!
Hess! — és ezzel elhajították.*

⁵ Az ismertetésből kimarad a mondókák és a dramatikus játékok leírása, megfelelő adatok hiányában.

⁶ Szentesen ez így hangzott: „Kaszálj nekem búzát, árpát, én meg adok kukoricát!” PAPP IMRE X/b/34.

„Ha találtunk katicabogarat, annyira kellett rá vigyázni, nem is szabad vót eltaposni, őrzöttük mindig. A tenyerünkbe vettük, hogy:

*Szállj el katicabogárka,
sós kútba teszlek, onnan is kiveszlek,
kerék alá teszlek, onnan is kiveszlek*

Addig mondtuk ezt neki, ameddig el nem szállt a kezünkről.” (Újvári Pálné)

Főként a fiúk gyűjtötték a mezei pókokat. Egy madzag végére szurkot sodortak, s a póklyukba eresztették. Addig mozgatták, míg a pók bele nem kapott, akkor kihúzták.

„Tavaszi felé meg mán, ha sikeredett, kisnyúlakat fogtunk, azt neveltük. Vót házinyúl is, de az nem vót olyan kedves, a vadnyúl az olyan szép vót! Mikor a herét kaszálták a bátyám, akkó mán nagyobbak vótak, azok tanálták.” (Újvári Pál)

Váry Gellért írta le a következő, a gólyához szóló gyermekverset:

*„Gója, gója gilicze
Mit viszó a szádba?
Szőröcskét, szőröcskét.
Minek az a szőröcske?
Szitát kötögetni.
Minek az a szitácska?
Korpát szitáogatni.
Minek az a korpácska?
Disznót hizlalgatni.
Minek az a disznócska?
Kocsit kenyegetni.
Minek az a kocsicska?
Fát hordogatni.
Minek az a fácska?
Házat csináogatni.
Minek az a házacska?
Legínyeket lányokat belecsalogatni
Jó meg veregetni.”*

„Ezt akkor szokás mondani, mikor a gólyák többen egy csapatot képezve rendkívüli magasságban keringölnek.” — fűzte hozzá.⁷ Sajnos, ezt a mondókát már töredékeiben sem sikerült megtalálnom.

II. Játékszeres játékok

Az 1930-as évek közepéig a tanyai gyermekeknek kevés vásári, vagy bolti játékszer vásároltak szüleik, azok is jobbára apróságok voltak: golyók, esetleg kis ólomkatonák, vagy elvéve vásári, papírfejű rongybaba, nagy ritkán gumilabda.

„Emlékezni se emlékszek arra, hogy nekem vettek vóna játékot, semmit se. Később mán ugye, mikó apám megtanított, akkó mán én is csináltam kiskocsit, mindent. Szárizikbül, meg fábul is.” (Kátai Ferenc)

⁷ VÁRY GELLÉRT 1862. 26—27.

„Mikor már a mi gyerekeink vótak, akkó már Áginak vettünk babát, gyerekkocsit, Jancsinak vettünk rollert. Az akkor még csak fából vót. Ez '36-ban, vagy '37-ben vót. Akkor Jancsinak vettünk a piacon a nagynénimmel fából való kocsit, szürke lóval. Fából vót az is.” (Újszászi Jánosné)

A játékszereket a kicsiknek a szülők, vagy nagyobb testvéreik készítették, később maguk alkották őket. Készítésükhöz a különféle növények szárát, termését, virágát, fát, papírt, madzagot, drótot, eltört cserép darabjait, rongyot és sok más, a felnőttek szemében használhatatlannak tűnő dolgot használtak fel. Az egykor gyermekek által készített játékok mára rég elkallódtak, csak az emlékezet őrizte meg őket, s hasonló sorsra jutott a készen kapott játékok többsége is. Akad azonban, aki ma is féltve őrzi hajdani babáját, vásáron vett babaágyát. A játékszerek sokaságát formájuk és használatuk szerint csoportosítottam.⁸

1. Csutkababák a Tari László Múzeum gyűjteményéből, menyasszonynak, menyecskének, öregasszonynak öltöztetve. Rekonstrukciók, Szepesi Istvánné készítette őket 1986-ban. Lsz. 87.8.4., 87.8.5., 87.8.6., 87.8.7.

A *játékbabák* közé sorolhatók mindazok a játékszerek, amelyek emberi alakot ábrázolnak, még akkor is, ha csak ideiglenesen töltik be ezt a szerepet, vagy ha nem öltöztetik, babusgatják őket. Néhány figura kivételével a babák készítésében inkább a kislányok jeleskedtek.

A legegyszerűbb baba a pipacs bimbójából készült. Külső burkát lefejtve, szirmait lefelé hajtva babaformát kaptak, melynek feje a magház, ruhája a lehajtott szirmolepel volt. A tök termését ősszel kivájták, üres héjába szemet, száját, orrot vágtak, majd belsejébe gyertyát állítottak. Nagyobb fiúgyermekek szívesen ijesztgették vele a lányokat.

⁸ Ebben LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA példáját követtem.

Babakészítésre alkalmas volt a kukorica szára is. „A kukoricaszárat levágtuk, arra ráformáltuk kukoricahajbul a fejét. A karját kukoricahajbul összesodrottuk, bekötöttük a végét. Kibodroztuk az alját és akkor megállt. Szemét rajzoltunk neki ceruzával, meg száját.” (Újvári Pálné)

Ízicszárból olyan módon is készítettek babát, hogy fejét és végtagjait külön-külön erősítették a hosszabbra hagyott törzsére. Arcát nem rajzoltak, viszont előfordult, hogy fodros ruhát varrtak neki. Öltöztethető babákat készítettek még ezenkívül fából, rongyból és kukoricacsutkából. „A csutkababának keze nem volt. Ruhát varrtak neki, az alját felszegték, a nyakán összehúzták. Később csináltunk olyat, hogy fából dróttal csináltunk kezit, akkor már lehetett olyan ruhát csinálni, aminek ujjja is volt. Bekötöttük hátra a fejét, mikor mit csináltunk vele. Öltöztettük, fektettük.” (Újszászi Jánosné) (1. kép)

Ha a kukoricacsutkát csak egyszerűen vászonnal körbecsavarták, majd átkötötték, akkor pólyásbaba lett belőle, aminek arcát szintén nem rajzoltak.

2. Fababa, menyecskének öltöztetve, fodros szélű rövid kötényben. Rekonstrukció, Újvári Pálné készítette 1987-ben. Tari László Múzeum, lsz. 87.28.3.

A fababa teste gallyból készült, melynek végére többszörösen körbecsavart, egyszínű rongyot kötöttek, ez volt a baba feje. Fekete ceruzával arcát is rajzoltak neki, az igényesebbek pedig karja gyanánt vékonyabb gallyacskát kötöttek a testen keresztbe. „Mikor még én gyerekeskedtem, nem volt ám ilyen alvósbaba, hanem fából csináltunk meg csutkából. Fával: bekötöttük a fejét és akkor orrát, szemét rajzoltunk a babának és akkor felöltöztettük, ez volt a játék. A kukorica bajuszát, mikor még nyers volt, akkor szépen így leragasztottuk tojásfehérjével, hátra lett fésülve, azt oda ragadt neki.” (Újszászi Jánosné) (2. kép)

A rongybabát az édesanya, vagy a nagyobb lánytestvérek varrták a kislányoknak. Feje, törzse és végtagjai külön-külön készültek, elhasználódott vászonnemű darabjából. A testrészeket fűrészpórral vagy más rongyhulladékkal tömték ki. Arcát színes fonállal varrták ki, esetleg szemének gombot is felhasználtak. Említették azt is, hogy haját tehénszőrből ragasztották. Fejére hátrakötött kendő került, ruhája pedig több is volt. A rongybabákat, mint a csutka- és fababát, többféleképpen is öltöztették: menyasszonynak, menyecskeként, öregasszonynak, de akár fiúnak is. A kis ruhácskák leginkább szoknyából és blúzából, valamint az elmaradhatatlan kötényből álltak, de az ügyesebbek „slingelt” szárú bugyit, alszoknyát is varrtak nekik. Elszakadt selyem nagykendő darabjából ünneplőruhát is szabtak. Egy-egy lánykának 3–4 rongybabája is volt (3–4. kép). Különös becsben álltak a nemzeti

3–4. Rongybabák öregasszonynak, illetve menyecskeként öltöztetve. A menyecskeként „mejjes köténye” van. Rekonstrukció, Szepesi Istvánné készítette 1986-ban. Lsz. 87.8.3. és 87.8.1. (Tari László Múzeum)

ruhás (magyar ruhás) rongybabák, amelyek fejére pártát tettek, színes szalagokkal feldíszítve, lábukra pedig piros papucsot varrtak. (5. kép) A kislányok úgy 12–13 éves korukig babáztak. Még a '20-as évek elején is ritkaságnak számított a vásárban árult, préselt papír fejű rongybaba. Előfordult az is, hogy megvették a külön árult babafejet, s otthon varrták hozzá a testét. Porcelánbabájuk inkább csak városi kislányoknak volt. Vegyeskereskedésekben árulták, kb. 15 cm hosszú, mozgatható kezű-lábú babák voltak, amiknek azután otthon készítettek babaruhát.

Inkább fiúk fabrikálták az *ugráló jancsit*. Két hosszabb, vékony lécre madzaggal mozgó kezű-lábú emberalakot erősítettek, amely a lécek összenyomásakor átfordult, bukfencet vetett. A figura kezét és lábát vékony falemezből vágták ki, törzsét pedig faragták. Színes ceruzával atlétamezt festettek neki. (6. kép) „*Meg csináltunk olyan babát is, a falra, hogy húzni kellett a spárgát és akkor szétvetette a karját és a lábát. Volt olyan is, hogy a nyelvét is kiöltötte. Főleg papírbul csináltuk azt. Aki ügyesebb volt, ki is festette. Ott csüngött sok helyen a falon.*” (Újszászi János)

Nagyapák, édesapák faragták gyermekeiknek a *fűrészelő babát*. Egy darabból kifaragták a törzsét, lábát, fejét. Kezét két kis lécdarabból készítették, melyeket előre-nyújtva szegelték a testére. Keze közé kb. 1 m hosszú, fogazott lécet erősítettek, ennek aljára pedig valamilyen nehezéket raktak. Az asztal szélére állítva előre-hátra ingott, de nem esett le. (7. kép) Mozgása a superfűrész használatára emlékeztet.

Télen hóembert készítettek itt is, amelynek fejére rossz lábast, kalapot tettek, orrát piros paprika jelképezte, szemöldököt, pörge bajuszt korommal rajzoltak neki, s rossz kabátot adtak rá.

5. „Nemzeti ruhás” rongybaba a Tari László Múzeum gyűjteményéből. Rekonstrukció, készítette Szepesi Istvánné 1987-ben. Lsz. 88.4.1.

A *játékállatok* közül a leggyakoribb a ló, ökör, tehén és disznófigura, melyeket cirok-, vagy kukoricaszárból (*ízik*) készítettek. „Az apám az nagyon szeretett, aztán mikó vót egy kis ideje, akkó bementünk, oszt akkó szárizékbül csinált szarvasmarhát, ökröt, tehenet, fejőstehenet...mindent csinált, e vót a játékunk. Később mán ugye, mikó apám megtanított, akkor mán én is megcsináltam mindent.” (Kátai Ferenc)

Valamennyi állat teste egyformán készült, apró jelekkel érzékeltették a különbséget. Törzsük két íz mellett elvágott szárdarab volt, amibe láb gyanánt négy, ízékből hasított lábat erősítettek. Az ökröknek hosszú, villás szarvat készítettek, a ló fejét külön kis darabból tűzték a törzsére, s két fülét is hasítottak. A fejőstehénnek tőgyét csináltak, a disznó orra pedig „másképp”, azaz ferdén lefelé állt. A játékok készítése során a természet minél pontosabb utánzására törekedtek. „Ahogy láttuk a természetben, mert még akkor nem ilyen szarvatlan tehenek vótak, hanem az a szürke magyar marha vót, két méteres szarvval, meg két és fél méteres szarvval, oszt arrul. Csináltuk a testvéremmel, a Lajossal. Én mostan olyan szarvát csinállok neki, mint a Rigó. Én meg — azt mondja — emilyet csinállok neki, mint a Rajzosnak. Meg akkó csináltunk kisebbeket, azok meg bornyúk vótak, éppen úgy, mint a nagyot.” (Órnyik Sándor)

Az ökröknek jármot is csináltak: „úgy, mint a valóságos járom vót. Ahogy láttuk, hogy egyik embernek négy ökre vót, láttuk, hogy még hat ökör is húzott egy szekeret,

oszt akkó csináltunk tizenkettőt is, összekötöttük a járommal, utána járomrúddal, minthogyha valóságos lett volna.” (Ornyik Sándor)

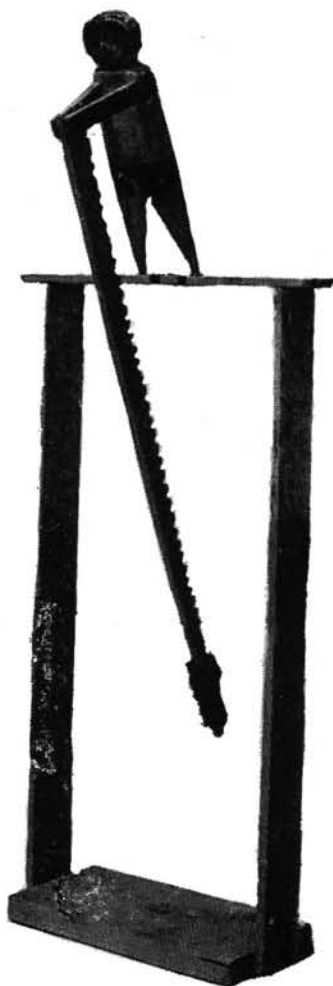
Ökröket csutkából is készítettek, illetve a drótjáromba fogott csutkával úgy játszottak, mintha ökör lett volna.

Tyúktojásból madarat lehetett képezni. Tartalmát kifújták, papírból farkát, szárnyát hajtogattak, aztán cérnára kötve a mennyezetre erősítették. A madár kultikus jelentése elhalványult.

A kislányok szívesen készítettek maguknak *ékszereket* jószágörzés közben a különféle növényekből. Nyakláncot fűztek a papsajt kerek leveléből, a gyermekláncfű szárából. Búzavirágból koszorút fontak a fejükre. A pitypang termését, amit *fújóká*-nak neveztek, „óranak” használták. Ahányadjára az összes pihét sikerült róla elfújni, annyi óra volt. A fiúk papírból csákót hajtogattak maguknak.

6. „Ugrálójancsi”. Rekonstrukció, Újvári Pál készítette 1986-ban. Tari László Múzeum, lsz. 87.28.6.

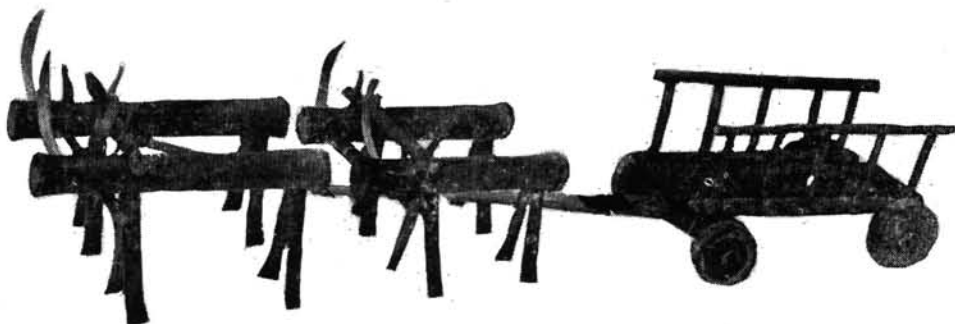

7. Fűrészelő baba. Készítette Újvári Pál 1987-ben. Tari László Múzeum, lsz. 87.28.5.1—2.

Különféle *játéképületeket, építményeket* is összerakosgattak pásztorkodás közben, vagy a tanyaudvaron, a ház körül. *„Gyufásskatulyából vertünk ki sarat vályognak. Megszáradt, abból beépítettünk egy kis házikót. Üveglapot tettünk ablaknak, akkó valamibű, keménypapírbű tettünk rá födelit. Tettünk bele — csináltunk kukoricaszárbű ökröt, vagy babát csináltunk, akkó babaágyat. De ez mind kukoricaszárbűl, kukoricahajbűl vót, meg amit össze tudunk szedegetni.”* (Újvári Pálné)

Kukoricamorzsolás után a csutkákat egymásra rakosgatva istállót, ólat építettek, amibe csutkából, fizikszárból készült ökrök, tehének kerültek. A kukorica szárból is építettek házat, egész tanyaudvart rendeztek be gémeskúttal, vályúval. A kislányok sárból, cserépből katlant építettek, amin fűszállal, papsajttal, vízzel főzőcskéztek.

A legegyszerűbb *bababútorokat* a mezőn szedett bogáncsból ragasztották össze. Székeket, asztalt, ágyat, fotelokat lehetett belőle készíteni. A tartósabb bababútorokat gyufásskatulyából, papírdobozból csinálták. A szarkaláb virágával szőnyeghez hasonlóan borították be a földet: *„...összedugdostuk és olyan hosszú láncot csináltunk belőle, mondjuk úgy 20—30 centit. Akkor tettünk egy másik olyan hosszú mellé. A mezőn mindig csináltunk olyan sima részt, akkó beborítottuk és úgy nézett ki, mint egy szép szőnyeg.”* (Újvári Pálné)

8. Négyökrös szekér kukoricaszárból. Újvári Pál készítette 1986-ban. Tari László Múzeum

Az 1930-as években már előfordult, hogy a szülők babasarkot rendeztek be kislányuknak. A kis bútorokat fából fabrikálták, amit azután bársonydarabokkal „kárpitóztak”. Jobb híján a kislányok tört tányér darabjaiból, más limlombból raktak ki asztalt, „telázsít”. Nagy becsben tartották a vásárokon árult, asztalosmunkával készült, festett bababútorokat.

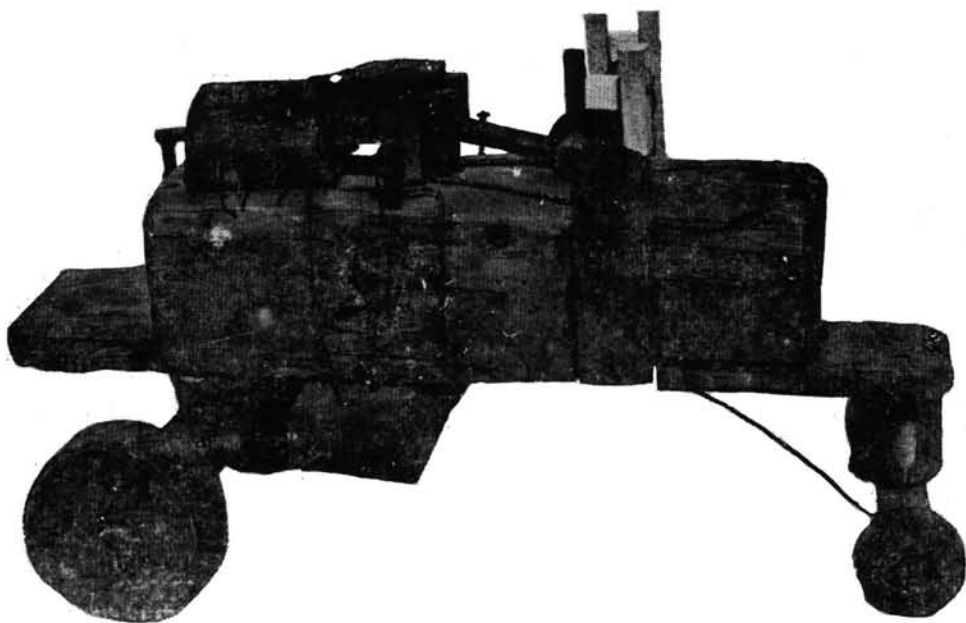
A játékszerek egy része a munkába nevelődés eszköze is volt. A gyermekek kicsiny koruktól kezdve részt vettek a családi munkamegosztásban, s szüleik tevékenységét játékaikban is igyekeztek utánozni. *„Ami edesapánktól láttunk, azt csináltuk úgy gondolatba, meg azután beszédbe, meg minden. Meg aztán a tanyai gyerekek nem volt sok ideje, mikor mán nagyobb vót. Mert mikor 5 évesek vótunk, már akkor örízni kellett azt a pár tehenet. Két tehene meg két bornyúja volt edesapámnak... meg azután a malacokat, a disznókat. Úgyhogy ezzel foglalkoztunk, úgyhogy játék nem sok vót.”* (Ornyik Sándor)

A gyermekek által készített játékszerek között talán éppen az említettek miatt szerepelnek szép számmal a *gazdasági és munkaeszközök* kicsinyített másai. A kislányok kukoricaszárból vályút, jármot faragtak, gereblyét, hengert és más szerszámokat. Az ostort, ami félig játék, félig munkaeszköz volt, többnyire maguk készítették

a gyerekek. Nyelét körtefából faragták, az ostort madzaggból fonták, végére csapót kötöttek. A tanyaudvaron és a jószágok terelésekor „durrantottak” vele.

A nagyobb, illetve ügyesebb fiúk komolyabb gépek mását is összeeskábálták, fából, drótból. „Sokmindent megcsináltunk mink gyerekkorunkban. Ekét. Húztuk azt a kis ekét, olyan szépen szántott, mint a rendes eke. Fából vót a gerendelye, aztán bádogbul vót a kormányja, meg az ekevasa neki. Akkó kiskocsikat csináltunk fából, lajt-kocsit, hordó helyett rágurítottuk a göröncsöt...Megcsináltuk még a cséplőgépet is. Vót hozzá kis gőzös, azon is megvót minden. Nem gőz hajtotta, hanem csigakerék. Madzag vót rátéve, ahogy húztuk, a fölső lendkerék olyan gyorsan ment, mintha magától ment vóna. Kint az út szélén, a jószág mellett játszottunk, cséplőtünk.” (Újvári Pál)

Az ilyen, nagyobb fantáziát és kézügyességet igénylő játékszereket természetesen nem tudta minden gyerek elkészíteni. Az ügyesebbek kérésre más tanyabeli pajtásainak is megcsinálták.⁹

9. Fából készített traktormodell a Tari László Múzeum gyűjteményéből. Lsz. 85.43.13.

A különféle járművek szintén kedveltek voltak. Kocsit készítettek szárízékből. Rácsos oldalát alakítottak ki, alja vékony falemezből, kerekei korong alakúra vágott fadarabból, vagy szintén szárízékből készültek. (8. kép) Készítettek kocsit fából is, főként nagyobb fiúgyermekek, illetve édesapjuk. Oldalai is tömör falapból voltak. Madzagot kötöttek rá, a kicsiket kocsikáztatták vele, vagy mást fuvaroztak. A traktorok megjelenése után azok kicsinyített mását is elkészítették fából, a cséplőgéphez hasonlóan. Egy ilyen traktormodell a Tari László Múzeum gyűjteményében is megtalálható. (9. kép) Repülőgépet, hajót papírból hajtogattak. A fiúk kedvelt játékszere

⁹ A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében századunk elejéről származó gőzgép, cséplőgép található, amelyek fából készültek. Hasonló játék gépeket közül LÁBADINÉ KEDVES KLÁRA a Dráva-szögből.

volt a gólyaláb. Két hosszú botra kb. 50 cm magasságban „prímet” szegelték, azon lépkedtek.

Télen kedves időtöltés volt a korcsolyázás. A korcsolyát házilag készítették. Lábfej hosszúságú fadarabot háromszögletűre faragtak, úgy, hogy a felső széle 3 ujjnyi széles volt, míg az alsó „éle” kb. 1 ujjnyi. Aljára hosszanti irányban vastag drótot erősítettek, orrára, sarkára madzagot kötöttek, amit kis fapálcika segítségével csavartak szorosra a cipőn. Általában egy korcsolyát használtak, ha egy párat kötöttek fel, akkor *güsztyönnyel* (kb. másfél m hosszú, szöges végű bottal) hajtották magukat. A boltban vásárolt korcsolya szenzációszámra ment, 60—70 év távlatából is emlékeznek arra, kinek volt ilyen. „*Korcsolyáztunk sokszor éjjelig is. De akkor a korcsolyát maga csinálta az ember, fából. Arra vót egy vastag drót erősítve és úgy vót felkötve madzaggal a lábára. Egy szöges bottal a lábunk közt rúgtuk magunkat, azt olyan sebesen mentünk a korcsolyával! Harminc gyerek is vót ott a nagy jégen. Versenyez-tünk, ki tud jobban menni.*” (Újvári Pál)

Készítettek *fakutyát* is, amit két güsztyönnyel hajtottak. Barkácsoló kedvű fiúk próbálkoztak kormányozható szánkó elkészítésével is. A szánkót a kisebbeknek édesapjuk készítette szintén házilag, fából.

A '30-as évektől egyre több készen vett talicska, kocsis, tank és játékaútó került a tanyai gyermekek játékaik közé is. A legegyszerűbb *játékfegyver* volt a sárpuska. Ez nem volt más, mint kerekre formált, alján bemélyített sárdarab, mely földhöz csapva nagyot pukkant.¹⁰ Veszélyes volt a kulcspuska, amit gyufaméreggel sütöttek el. A papírpuska újságpapírból hajtogatott, veszélytelen, durranó hangot adó játékszer volt. A krumplipuska vastagabb libatollból (szárnya tollából) készült. A levágott tolldarabba kis fatolókát faragtak, aminek a segítségével a vékonyra vágott krumpliszeletből nyert „golyókat” kilőtték. A bodzapuska az előzővel azonos elven működött, kócot, rongydarabot, papírgalacsint töltöttek bele. Játsoztak csúzlival is, amely ma is ismert, veszélyes játékfegyver. Kedvelt volt a nyílpuska, amit fűzfavesszőből hajlítottak, két végét pedig madzaggal vagy dróttal kötötték össze. A nyíl-vessző egyik végén kicsit bevágott nádszál, vagy vessző volt, másik végébe szöveget erősítettek. Falra rajzolt körbe, vagy más kijelölt célba lőttek vele. Ugyancsak a célba-találást gyakorolták az ostor végére kötött kavics, vagy göröngy eldobásával is. Vásárban fapuskát is vettek, ezek mintájára a nagyobbacska fiúk maguk is faragtak hasonlót. Vállukra vették, háborúztak vele, közben csak úgy „szájjal *puffogtak*” hozzá. Jóságörzés közben a pásztorfiúk összetett markukkal „*píttypalattyoztak*”. Ujjaik mozgatásával szabályozták a markukba fújt levegőt, madárfütyyre emlékeztető hangokat kicsalva belőle. Akácfalevelet, zöld búzasást, fűszálat ujjuk közé szorítva sípoltak. A fésűre tett selyempapír harmonika gyanánt szolgált. Libatollból, nádból sípot, tavasszal fűzfafütyürűt készítettek. Fél dióhéjra cérnával gyufaszálat kötöttek, s az így készült „*csettegővel*” kisebb testvéreiket szórakoztatták, bosszan-tották. Ízékből szárhegedűt készítettek, amit megnedvesítve lehetett megszólaltatni. A *bungattyú*, vagy *búgattyú* készülhetett kis falemezből, vagy nagyobb gomb felhasználásával is. A falemezt madzagra erősítve, fejük fölött pörgetve idéztek elő zúgó hangot. A gombot pedig a két lyukon átfűzött madzag segítségével pörgették, úgy szólaltatták meg.

A régi, fából esztergált cérnaorsók végei alkalmasak voltak pörgettyű készítésére. Hegyes pálcikát faragtak bele, azzal pörgették asztalon, vagy más sima felületen. Vásárokon árulták a jojót, de otthon elkészítették az ügyesebbek, szintén cérnaorsó

¹⁰ Vö.: KISS LAJOS: Hukkozás. In: Gyermejjátékok Vásárhelyen. KOVÁCS JÁNOS is említi Szegedről, mondóka kíséretében.

levágott végeiből. A csongrádi tanyákon is hajtották madzagostorral a csigát, amely keményfából készült.¹¹

Tavasszal, mikor a bőjti szelek megérkeztek, *sárkányt* készítettek. A sárkányok váza nádból készült, amit selyempapírral, vagy újságpapírral vontak be. A papír széleit kovással ragasztották le. Szakállára, farkára keskeny papírcsíkokat kötöttek. Igen kedvelt volt a nemzeti színű szalagokkal feldíszített sárkány. A sárkány testét ritkán díszítették, ha mégis, akkor szintén nemzeti színű papírral vonták be. A leggyakoribb a hatszögletű sárkány volt, de ismerték a rombusz alakút is. Meghajlított fűzfavessző volt a váza a *szitafejű* sárkánynak, ami nevét onnan kapta, hogy a levegőben szitáló mozgást végzett. Volt olyan fiúgyermek is, aki hétfejű sárkányt is készített, olyan módon, hogy a hatszögletű sárkányfej minden sarkára egy-egy újabb fejlet erősített, a középső fej lábának meghosszabbított végeire.¹²

A tanyai gyermekek *labdái* tehén-, illetve lószőrből készültek. „*Labda vót, de rugdosni még akkó nem nagyon rugdostuk, még akkó nem is hallottunk, meg nem is tudtunk rulla, hanem hát mán láttuk aztat, hogy ilyen iskolás kislányok, hogyha begyüttünk valamiér a városba, hogy dobálták egymásnak a labdát, kapkodták, meg minden. De mink nem tudtunk hozzájutni labdáhon. Azt is, hogy hogy csinátunk? Tavasszal, mikó a téli szőrt váltották lefelé a szarvasmarhák, mentünk az istállóba, oszt vót vakaró, amivel tisztán tartották, meg vakarták a szüleink mindíg, oszt akkó vakartunk ilyen csomó szőröket lefelé. Két-három hébe is beletelt, mire átváltott a tavaszi meg a nyári szőrre. Azt a szőrt megvizeztük, vittük a kúthoz, a kútná vót vályú, akkó aztat göngyölgettük össze, vizeztük, addig-addig göngyölgettük, hogy az a szőr összeát. Ha kevesebb vót a szőr, kisebb labdát csinátunk, ha több vót, ilyen nagyot is.*” (Ornyik Sándor)

A szőrlabdát egymásnak dobálták, falhoz, földhöz ütögették, jól pattant. Volt, aki a szőrlabdát rongyba is belevarrta.

Lányok játszották a cérnalevevő játékot. Két lány egymással szemben állva, bizonyos szabályok szerint egy összekötött madzagot vett át egymás ujjairól. Jó ügyességet és nagy figyelmet kívánt ez a játék. A különböző madzagformáknak meghatározott neve volt: bölcső, híd, háló.

Végezetül azokat a játékszereket említem, amelyek egyik csoportba sem illesz- kednek szorosan. Ilyen a hinta, amely minden tanyaudvar képéhez hozzátartozott, kötéllel a fára erősített kis deszkaülőke formájában.

Nagyobbacska gyerekek aratáskor „*fügefészket*”, az aratókoszorút fontak a búzakaralászokból, az ügyesebbek kérésre másoknak is. A lakásdíszül szolgáló kalászfonat szentelmény jellege elhomályosult.

Az egyes játékszerek készítésének megvoltak a maguk fortélyai, egyedi változatai. A gyermekek körében is voltak kiemelkedő ügyességű, találékonyabb, ötletgazdag fiúk, lányok, akik kérésre szívesen készítettek pajtásainak is játékokat. Ilyen volt pl. Újvári Pál, aki ma is meglepi unokáit egy-egy régi játékkal, s a csongrádi múzeum gyűjteményét is több rekonstrukcióval gyarapította. Ugyanakkor az elkészült játékokat a gyermekközösség megbírálta, pl. a kislányok a rosszul sikerült rongybabát szégyellték a többiek előtt.

A játékkincs továbbiakban ismertetésre kerülő része a kötött népi játékok összefoglaló csoportjába tartozik. Közös jellemvonásuk, hogy állandósult cselekményt, szöveget, dallamot, szabályt tartalmaznak, ugyanakkor tartalmi sajátosságaik alapján további alcsoportokba sorolhatók.¹³

¹¹ A játékot KISS LAJOS is leírja Vásárhelyről.

¹² A sárkánykészítést és a sárkányformákat KISS LAJOS írta le szinte páratlan részletességgel

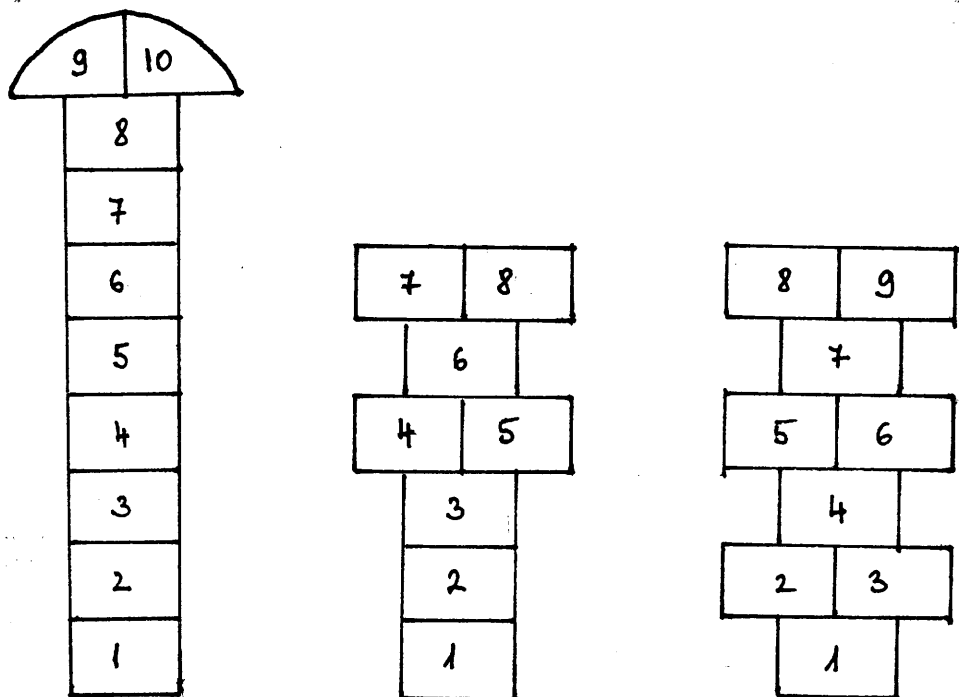
¹³ GAZDA KLÁRA 1980. 135.

III. Mozgásos vagy testedző játékok

A *testgyakorló, virtuskodó* játékok indítéka az erőben, ügyességben, gyorsaságban való erőpróba, illetve versengés. Főként fiúk játéka volt jószágörzés közben a *cigánykerekezés*, a *bukfencvetés*, amit felváltva, versenyezve mutattak be. A *csillagrúgáshoz* két fiú kellett: az egyik hanyatt feküdt, a másik fölé hajolt, s egymás lábát megfogva, bukfencezve haladtak.¹⁴ A *bakugrás* szintén fiúk játéka volt, ketten játszották. Egyikőjük előre hajolt, a másik pedig igyekezett szétterpesztett lábbal keresztülugrani rajta. A *lócázást* legalább 5–6 fiú játszotta. „Egyik odaállt a falhoz. Akkor a másik odatette a fenekéhez a fejét, hárman, négyen. Osztt akkor a többiek ugrottak föl, azt ugrottak rá. Mondjuk játszottuk nyolcan. Egy a falhoz állt, három meg úgy. Az a másik négy meg ráugrott arra a háromra, hogy melyik bírja tovább. Lóca-e mán? Azt akkor aki alul vót, azt mán nem bírta, akkor mondta, hogy lóca, azt akkor leugrottak róla. Akkor aztán csinálta a másik banda. Jó játék vót, én szerettem. Vót olyan, aki nekiszaladt, de nem bírt felugrani, azt röhögtük.” (Újszászi János)

A *lovazást* is inkább fiúk játszották, jószágörzés közben. Egymást madzaggal fölkantározták, fűzfagallyból zablát is csináltak, s ugyanúgy bántak az így felszerezett „lóval”, mintha igazi lett volna.

Az *ostorozásnál* többen jó erősen megfogták egymás kezét, s kanyarogva futottak. A sor elején álló játékos volt az *ostoros*, a végén pedig a *csapó* futott, aki könnyen

10. Sántaiskolák.

¹⁴ Vö.: PAPP IMRE 1968. X/b/8. o.

felbukhatott, ha az ostoros hirtelen megrántotta a sort. (A játék Tápén kancsikázás, Szentesen csapózás, Vásárhelyen bukózás néven volt ismeretes.)¹⁵

A kislányok szívesen *ugrálóköteleztek*, akár úgy, hogy saját maguk, akár úgy, hogy egyik társuk „hajtotta a madzagot”, s a harmadik ugrált. Vesszővel *sántaiskolát* rajzoltak a porba, s versenyeztek, ki tudja hibátlanul kijárni. A *zsinorra* (vonatra) dobni, a lábat letenni, vonatra lépni tilos volt. A sántaiskolának több változatát is ismerték. (10. kép) A játékot Kiss Lajos templomozás néven ismertette Vásárhelyről.¹⁶

A *kergetőző* játékok közül a legegyszerűbb a *fogócska* volt. A *fogó* személyét kiszámolóval döntötték el.

„Zöld erdőbe jártam,
Szarkafészket láttam,
abba vót a tojása,
találd ki, hogy hány vót benne!”

„Egyedem, begyedem,
hajnád ki,
hogy mit mondok
találd ki!”

„Én, te, ő, mi, ti, ők,
Csongorádon nagyobb számár
nincs, mint ő!”

„Piros kendő pi-pi-pi,
az alatt van valami.
Két kis egér, két kis nyúl,
menjen ki az ifiúr!”¹⁷

„Egyedem, begyedem, kendertánc,
hajdú sógor mit kívánsz?
Nem kívánok egyebet,
csak egy karaj kenyeret!”

„Egyedem, begyedem, tengertánc,
Beteg-e még a finánc?
Beteg bizony, nem eszik,
a temetőbe fekszik!
Ráfutott a vadalma,
annak is a hatalma!”

A játék szabályai általánosan ismertek ma is. „Körbeálltak, incselkedtek vele, az egyiknek utánaeredt, utólérte, azt az lett a fogó. Vót olyan, hogy a gugg vár. Mikó utólérte volna, akkó leguggolt, azt akkó nem lehetett tovább zavarni.” (Újszászi Jánosné) Más szabály szerint, ha a játékos elkiáltotta magát, hogy „csűröm magam”, akkor szintén nem lehetett tovább kergetni, egészen addig, míg azt nem mondta „szabad”.

Tanyaudvaron játszották a „Hiss le pite a fáról”-t.¹⁸ 4—5 gyerek egy-egy fa mellé állt, egy pedig odaállt valamelyik elé, s azt mondta: — *Hiss le pite a fáról!* Ezalatt a többi játékos igyekezett futva fát cserélni. Az irányító játékosnak arra

¹⁵ PAPP IMRE 1968. X/b/7. o., TÖRÖK JÓZSEF 1971. 788., KISS LAJOS 1964. 46.

¹⁶ KISS LAJOS 1964. 51.

¹⁷ Ugyanezt a kiszámolót írta le PAPP IMRE 1968. X/b/2. o.

¹⁸ Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 417.

A következő leginkább leány gyermekek időtöltése,
de éppen kirárolagasan.

Mikor vásár vagy ünnepnap délutánokon többen
egy helyen összejönnek, választanak maguk körül
egy gardasszonyt, libapásztort, farkast és libákat.
A gardasszony kiküldi a mezeire a libapásztort, a
hol egy kicsi távolabbra híródva áll a farkast
képviselő személy. A libapásztort csakhamar meg-
szólal:

Anyám, anyám, éhetném.

Anyá.

Szűjj haza.

Pasztor.

Nem merek.

Anyá.

Mitü?

Pasztor.

Farkas van a veremben.

Anyá.

Mit iszik?

Pasztor.

Kos fejet.

Anyá.

Mibe moodik?

Pasztor.

Aramyos kis talba.

Anyá.

Mibe tüközik?

Pasztor.

Soncos kutya farkába.

Anyá.

Ilaxa gyűsöz-i árpakenyérre?

Pasztor.

Nem.

Itt az anya még több más enniivalót előszámlál, melyre a pástor mindig nem-mel felel míg legutoljára ezt kérderi: „Nát mézes kalácsra? Mely kérdés után a farkas előugrik helyéről, és a hara felé futó libák közül egyet elkap, és tanyájára hurcolja. E kihajtását a libák s a pástor kérdésgétét mindaddig ismétlik, míg csak a farkas a libákat mind el nem ragadorta. Ekkor a gazdabrony a pástorttal együtt fölkerkedik az elveszett libák keresésére, és rábukkanva a farkas tanyájára kérderik tőle:

Nem látott kee erre egy csapat libát?

Farkas...

De bizony láttam erre mentek a csapat uton. - Ekkor elindulnak és egy darabnyira haladva visszajönnek és tudtúl adva a farkasnak sikertelen kutatásukat, az ismét utasítja őket a szemwónó útra, honnan szinte eredménytelenül visszatérve, utasítatnak a tüsök útra, a hol némi kis faeskákat dugdosva ujjaik közé érkeznek vissza, és fölkerik a farkast, hogy szedné ki e tüsököket, melyek keresés közben ujjaikba mentek. A farkas megteszi, de valahányszor odanyúl, mindannyiszor kezére csapnak. Évalatt az elragadoxott libák tenyerikkel csattogni kezdenek, mit a keresők észükbe véve aronnal kérderik: Mi csörög a kee öljábat? Mire a farkas mentegetőre mondja: A disznóimnak adtam énmi egy kis kukoricát, azok esznek. Nem hisszük, úgymondanak am azok, mutassa kee még. A farkas erre odavetve a keresőket a libákhoz s mint ha kinyitná az ajtót, azok egyszerre rárohannak s előbb tovább kergetve, ha utólenik jól megcsipkedik. Itt vége lévén e játéknak a mondott módon tetszés szerinti ismét elkerdhetik.

kellott törekedni, hogy valamelyik szabadon maradt fát elfoglalja közben. Népszerű volt a „Cika párom”, vagy „Hátulsó pár előre fuss” nevű játék is, amelyet már Váry Gellért is említett. A játéknak Tápén *csigakéttős* a neve.¹⁹

Idetartozik a *Kinn a bárány, benn a farkas* néven ismert játék is. A játékosok körben álltak, a kör belsejében volt a farkas, kinn pedig a bárány. A körben álló játékosok igyekeztek mindenféle módon megakadályozni, hogy a farkas kitörjön a kör belsejéből, s elfogja a bárányt. Ha mégis sikerült, a bárányt gyorsan beengedték, s fordított mondókával folyt a játék tovább.²⁰ Ismert volt a *ludasjáték* is (Gyertek haza ludaim...), amelynek gazdag változatát írta le Váry Gellért 1862-ben. (11. kép) A vizsgált időszakból ennél jóval egyszerűbb formáját találtam ennek a játéknak.²¹ „Volt egy gazdasszony — így mondtuk, jó távolabb kint a mezőn, 10—15 lépésre voltak a libák. Oldalt pedig állt egy farkas. És akkor a gazdasszony hívta a libákat, hogy:

G: Gyertek haza, libuskáim!

L: Nem megyünk!

G: Miért?

L: Félnünk!

G: Mitől?

L: Farkastól!

G: Hol van?

L: Bokorban!

G: Ne féljetek, bir-bir-bir!

Akkor szaladtak a libák. Akit elkap a farkas, az áll ki farkasnak. Ha nem bír egyet se megfogni, marad farkas.” (Túri Kiss Györgyné)

Az „Üsd a harmadikat” c. játékot páros számú játékosok játszhatták. Kettesével egymás előtt állva kört alkottak. Két játékos a körön kívül kergette egymást. Ha a fogó már majdnem elérte a másikat, akkor az beugrott a körbe valamelyik pár elé, s akkor a hátul állónak kellett tovább futnia. Ebbe a játékcsoportba tartozott, s ismert volt a „Ne nézz hátra, jön a farkas” és a „Hiss, kánya...” c. játék is. Míg az utóbbinak Szentese-ről szöveges változata került leírásra, addig Váry Gellért már a múlt század második felében azt írta róla, hogy semmilyen említésre méltó „drammaticus mozzanat” nem kapcsolódott hozzá.²²

A küzdő—vetélkedő játékok közül inkább a fiúk játszották az „Adj király katonát!”, melynek szabályai talán mindenhol ismertek ma is.²³

Lovazásnak nevezték azt a játékot, mikor egymás nyakába vagy hátára ülve harcoltak, hogy ki bírja a másikat hamarabb a „nyeregből” kiütni.²⁴

A botos játékok közül a *süllőzés* vagy *tekézés* volt a legnépszerűbb.²⁵ A játék tulajdonképpen a Porzsolt Lajos által leírt, „kanászos” nevű játék egyszerűbb változata.²⁶ A *süllő* kerekre faragott, fából készült labdaféle volt, amit a játékosok egy kb. 1 m—1,30 m hosszú, lapos végű bottal hajtottak, a szabályoknak megfelelően.

¹⁹ TÖRÖK JÓZSEF 1971. 798.

²⁰ Vö.: PAPP IMRE X/b/41. o. és KOVÁCS JÁNOS 1901. 407.

²¹ Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 408—409. és TÖRÖK JÓZSEF 1971. 789.

²² Vö.: PAPP IMRE 1968. X/b/38. o. Párbeszédesszöveggel írta le a játékot.

²³ Leírta PAPP IMRE 1968. X/b/17., TÖRÖK JÓZSEF 1971. 789., KOVÁCS JÁNOS 1901. 408. o., BÁLINT SÁNDOR 1980. 55.

²⁴ Vö.: KISS LAJOS 1964. 45.

²⁵ Tápén *cserebészés* vagy *tekézés* néven volt ismert. Török József 1971. 801., Szegeden *kanász* vagy *tekéző*. Kovács János 1901. 420., Szentesen *Kuska be!* PAPP IMRE 1968. X/b/25. o.

²⁶ PORZSOLT LAJOS 1985. 53—55. o.

Egyel kevesebb lyukat vájtak körben a földbe, mint ahányan játszottak, a kör közepére pedig egy nagyobb lyukat csináltak, amibe a süllőt bele kellett hajtani. A játék elején kiválasztották a kanászt, aki az egyik játékos által elütött süllőt elment keresni. Ha megtalálta, botjával igyekezett a középső lyukba terelni, amit a többiek igyekeztek megakadályozni. Közben a játékosok botjuk végét egy-egy lyukban tartották, s ügyelniük kellett, hogy a kanász az üresen hagyott lyukba bele ne tegye a saját botját, mert akkor szerepet kellett cserélniük. „*Ha nem találta a süllőt a kanász, akkor mondta: — Sós a lukam, szabad a disznót keresni! Ha hamarabb megtalálta a kanász, mint aki elment keresni, akkor sikerült a süllőt belekergetni, akkor beletehette a botját a másik lukába. Akkor az maradt a kanász. Azt amikor belehajtotta, középre, annak is kellett vigyázni, aki elütötte, hogy a kanász nehogy bedugja a lukába a botját, mert akkor amannak kell a süllőt keresni.*” (Újszászi János)

A süllőzést pásztorkodás közben játszották, fiúk, lányok vegyesen. Talán érdekes megemlíteni, hogy a játékok közül legelsőként szinte minden adatközlő erre emlékezett. A *csülkőzés* szabályai a Tápén játszott változathoz hasonlóak lehettek, pontosan azonban már nem sikerült rögzítenem. „*Akkó vót a csülök. Hát parasztnak mondom, ilyen darab fa. Akkó azt lehetett háromnak, négynek játszani. Kimentünk a kocsuútra a tanyán, vagy a szőlőbe és akkó ilyen bot vót, ütöttük vele a csülköt, azt a fát el. Akinek sikerült... az vót a játék.*” (Újszászi Jánosné)²⁷

Fiúk is, lányok is *karikáztak*, rossz kerékabroncsot hajtottak bottal, versenyezve, ki bírja tovább, ki bírja gyorsabban.

Az elbújásos játékok közül a legáltalánosabb a *hunyzás* volt. „*Kiszámoltuk, ki a hunyó. Azt akkó az egy fához állt, olvasott mondjuk tízig, húszig. Addig el köllött bújni. Akit leghamarabb megtalált, az lett a hunyó.*” (Újszászi János)

Játszották ennek a játéknak az *opaszolás* néven ismert változatát is. A hunyó kijelölt helyre: fához, falhoz, ajtóhoz állt, a többiek pedig elbújtak. „*Opasz-fa volt az iskolában. Ott számolt a hunyó, 50—100-ig. Opasz, aki el nem bújt! Akkorára mindenki elbújt. Öten-nyolcan játszották. Akit meglátott a hunyó: Opasz, Pista! Ha valaki leopaszolta, ő maradt a hunyó. Ha felinél többet megtalált, akkor az volt a hunyó, akit először leopaszolt.*” (Túri Kiss Györgyné)²⁸

A kézügyességi játékok közül a *gombzás* és a *kókázás* voltak a legnépszerűbbek a fiúk körében. A *gombzást* kétféleképpen játszották. Az egyik változatban húztak egy vonalat, s arra dobták egymás után a gombokat. Aki eltalálta a vonalat, az már nyert, övé lett a többi gomb is. Ügyesebb játékosnak egy kalapra való nyeresége is összegyűlt. *Csapni* pénzzel is, gombbal is lehetett. Kettő-hárman játszották. Egyszerűbb változatában ha a falhoz csapott pénzdarab a számra esett akkor nyert, ha fejre, vesztett. A vesztes pénzt tett be. Másik változatában a pénzt, vagy a gombot szintén a falhoz *csapták*. Az első gomb távolságához mérték azután a többit is. „*Vót a régi kétfilleres, abból csináltunk, úgy hívták, rajtszúli. Rátettük egy csavarra, azt akkó lyukasztóval megütöttük az akkó olyan púpós vót. Kiválóan tudott ugrani, ha a falra ütöttük. Nagyon örültek az asszonyok neki, mert sok gyerek leverte a meszet is. A rajtszúllival nagyon jó vót csapni, mert a gombbal nem mindegyikkel vót jó. Úgy hívtuk: — Gyere csapni! Csinálták ám pénzre is, mikó mán nagyobb gyerekek vótak.*” (Újszászi János) Nyerni megegyezés szerint lehetett. Ha a két gomb közötti távolság „*egy bök vót, két gombot kellett fizetni — attól függött, hogy vótak megegyezve. Ha rá-sikerült, hogy csak 1 ujnyi vót, azért meg már három gombot. Az arasztért meg egy gombot. Ha nagyobb vót a távolság, akkó semmit se.*”²⁹ (Újszászi János)

²⁷ Vö.: TÖRÖK JÓZSEF 1971. 801—802., BÁLINT SÁNDOR 1980. 48.

²⁸ Vö.: PAPP IMRE 1968. X/b/3—4. o.

²⁹ Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 422. „falhoz vető” és PAPP IMRE X/b/11—13. o. gombzás I—III.

...A golyózást öt égetett, színes agyaggolyóval, ún. márványgolyóval játszották. A földbe fúrtak egy nagyobb lyukat, ehhez egy vagy több, kb. 1 m hosszú vonalat, rónát húztak. A golyókat behajlított mutatóujjal egyenként lökték a róna mentén a lyukba. Ahány golyót sikerült belegurítani, annyit nyertek.³⁰

Szintén a fiúk játéka volt a kókázás. Jóságörzés közben, a gyepen játszották. Fúrtak egy nagyobb lyukat a földbe, s attól egyenlő távolságra még egyet-egyet. A játékhöz egy bicska kellett még, amit behajlított mutatóujjal megpördítettek, miközben mondogatták: *Fordulj kóka simájára!* Ha a bicska sima (bevágás nélküli) oldalára esett, a játékos kanyaríthatott egy darabot a középső lyuk felé a saját lyuka mellől. Az a játékos nyert, aki ilyen módon hamarabb ért el a középső lyukhoz. Ha az egyik játékos véletlenül belevágott a bicskával a másik területébe, akkor a kivágott gyepdarabot bekötött szemmel elvitették vele, s mikor a kötést levették a szeméről, meg kellett találnia, hol tette le.³¹

A nagyobb kezűgyességet igénylő játékok közül kiemelkedik a kislányok *bikázás* néven ismert szórakozása. (Kapókövezés.) Négyen-öten összejöttek, versenyre játszották, 8—10 éves korukban. A színes márványgolyót, amiből 5 kellett a játékhoz, a szülők a városban, boltban vásárolták. Márványgolyó híján pitykegombbal is játszhatták. Az öt golyót a markukba vették, egyet letettek, a többi négyet feldobták, azt el kellett kapniuk. Amikor elkapták, letettek még egy golyót, ami a markukban maradt, újra földobták, és így tovább. Végén a játék megfordult, a letett köveket kellett fölkapkodni.

A labdajátékok közül keveset ismertek ebben az időszakban. A szőrlabdával focizni nem lehetett, inkább csak dobálgatták. Gumilabdát a falhoz pattogatva a kislányok a következő mondókát mondták:

*Egy előre
Két kettőre
Három hatra
Hat kilencre
Úsd ki tízre
Tizenegyre
Tizenkettőre
Ezer ejtőre
Ez fölkapóra
Ez jó háton puffogtatóra!*

A végsőzóra leengedték a labdát a földre, ott pattogtatták tovább.³²

IV. Énekes-táncos játékok

Ezeket a játékokat inkább lányok játszották, leginkább az iskolaudvaron, szünetben. A *párválasztó* játékok közül Váry Gellért még szép leírását adta a „Haj, széjszája” c. játéknak, nekem azonban már emlékét sem sikerült megtalálnom.³³ „Összefogózza karélyt képeznek, s egy belülről áll. A karélyt képzők lassúdan forognak, miközben némi sajátos hanglejtéssel e verseket mondják:

³⁰ Tápén: gülüzés. TÖRÖK JÓZSEF 1971. 796., Vásárhelyen: likkerezés. KISS LAJOS 1964. 47—48.

³¹ Bonyolultabb szabályokkal játszották Szegeden a „dudellázást”, Szentesen a „bicskázást”. BÁLINT SÁNDOR 1980. 49—51. és PAPP IMRE 1968. X/b/33. o.

³² Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 403—404. o.

³³ Vö.: PAPP IMRE 1968. X/b/14. o., TÖRÖK JÓZSEF 1971. 805. o.

*Haj szénája szénája
Széna szakadékja
Benne vagyon kerek asztal
Öleld akit szeretsz.
Ezt ölelem
Ezt csókolom,
Komám asszony lányát.
Né hijjatok engem
Dobó Ilonának
Csak hijjatok engem
Virágzó Pannának
Haj ki tavaji bornyú.*

E legutolsó sor elmondására a középben álló kiugrik és a karélyt képzők közt foglal helyet, míg előbbi állását egy másik tölti be.”³⁴

Ismerték a „*Beültettem kiskertemet...*” kezdetű játékot is, de inkább csak az iskolában, szünetekben játszották. A *hidasjátékok* közül a „*Bújj, bújj, zöld ág*” és a „*Bújj, bújj, medve*” maradt meg az emlékezetben. Az utóbbi játékban a játékosok párba álltak, összefogott kezüket magasra tartották. A leghátsó pár előrement a híd alatt, miközben ezt énekelték:

*Bújj, bújj medve
gyere ki a gyepre!
Ha kijöttél, légy csendesen,
hogy a vadász rád ne lessen!*³⁵

A *sétáló-menetelő* játékok közül kedvelt volt a „*Kiskacsa fürdik...*” A lányok körbeálltak, egyikőjük körbejárt, miközben énekelték:

*Kiskacsa fürdik fekete tóba,
anyjához készül Lengyelországba.
Mosakodik, mosakodik,
Kibe törülközik?*

Egy valakibe „törülközött”, azzal helyet cseréltek, s folytatódott a játék tovább.³⁶ A „*Lánc, lánc, eszterlánc*” c. játék is népszerű volt, de főként iskolában játszották ezt is, akárcsak a „*Most viszik, most viszik Danikáné lányát*” kezdetű párválasztó játékot.

V. Értelmefejlesztő és szórakoztató játékok

E csoportba a gondolkodást, megfigyelőképességet és érzékszerveket fejlesztő, olykor tréfás, nevetető vagy fejtörő játékok tartoznak.³⁷

Kisebb gyermekek szórakoztatására téli estéken az édesanyák a petróleum-

³⁴ VÁRY GELLÉRT 1862. 10.

³⁵ Vö.: TÖRÖK JÓZSEF 1971. 790. o.

³⁶ Több szövegváltozatot irt le KÁLMÁNY LAJOS. Vö.: KOVÁCS JÁNOS 1901. 412. o. és PAPP IMRE 1968. X/b/20. o.

³⁷ GAZDA KLÁRA 1980. 136., 144—146.

lámpa fényénél árnyjátékot mutattak: kezükkel libát, kutyát, nyuszifület formáltak, s a falra vetítve mozgatták a figurákat. Szintén a kicsik kedvére szolgált a „Gólya viszi a fiát...”. Ketten összefogódkodtak, olyan módon, hogy egyik kezükkel a saját, másikkal a pajtásuk vagy testvérük csuklóját fogták meg jó erősen, s az így formált ülőkén vitték a kisebbeket, a fenti mondatot ismételve.

Fiúk, lányok vegyesen játszották az „*Erre csörög a dió*”-t. Egyik játékos szemét bekötötték, a többiek pedig körbeállva tapsoltak, incselkedtek vele: Erre csörög a dió, emerre a mogyoró! Ha sikerült a fogónak valakit elkapnia, s kitalálta, kit fogott meg, akkor azzal helyet cseréltek.

Nagyobb fiúk játszották a *seggreverőcskét*, vagy más néven *újhúsozást*, sokszor még katonakorukban is. A játékosok közül egynek a fejét kalapba, sapkába búj-tatták, hogy ne láthasson, aztán előrehajolt. A többiek felváltva csaptak a fenekére, miközben hangosan zümmögtek. Akit felismert, azzal helyet cserélt az eltakart szemű kitaláló.

Szobában is lehetett játszani, az előzőhöz hasonlóan, a „*Megy a gyűrű vándor-útra*” c. játékot. A játékosok körbeálltak, s egy madzagot fogtak a kezükben, amire egy karikát (gyűrűt) fűztek. Középen állt egy játékos, aki leste a karika útját, miközben a körben állók énekelték, hogy:

*Megy a gyűrű vándorútra,
Egyik kézből a másikba,
Aki tudja, meg ne mondja,
Merre van a gyűrű útja.*

Ha a kör közepén álló játékos kitalálta, kinek a kezében volt éppen a gyűrű, akkor azzal, akinél megtalálta, helyet cserélt. A „*Csem-csem gyűrű*” kicsit hasonló játék volt az előzőhöz. Váry Gellértnél szép, teljes leírása található: „A többiek sorba ülnek kettő kivételével, kik közül az egyik félreáll, a másik pedig párhuzamosan összetett kezei közt tartva egy gyűrűt azt következő versek elmondása mellett valamelyiknek az ülők közül kezébe rejti:

*Csém csém gyűrű
Kallan gyűrű
Nálam nálam
Arany gyűrű.
Kérd ki, kérd ki
Kis fiátú,
Ellenbéli szomszédjátú.
Irom
Pirom
Tök tök dinnye
Zód ága, zód levele
Piros borka
Borhajtékja
Ángyom tudja
Ki ne mondja.*

Midőn e versek elmondása alatt a dugó a gyűrűt az ülők valamelyikének a kezében hagyta, a félreálló előjön, s akinél a gyűrűt rejteni gondolja, arra reá mutat, kinek

ha nincs kezében, akkor ismét félre kell húzódnia, mindaddig, míg valakinél meg nem találja, mely után annak, kinél megtalálta, ő foglalja el helyét, az pedig félrevonul.”³⁸

Inkább szobában, mint szabadban játszották a *csúszkát* is. „*Vótunk többen minálunk, mink is vótunk többen nagyobbak, meg vótak alkalmazott gyerekek is. Akkó leültünk a szoba közepin. A lábunkat összetettük, így fölhúztuk, azt csináltunk korbácsot zsebkendőből. Akkó egy golyót elgurítottunk így a lábunk közt. Ott vót középre állítva egy, annak le köllött hajulni, oszt elfogni. Ha nem, akkó a hátára a kis korbáccsal! Azt mindig mondták, hogy: Itt a csúszka, ott a csúszka!*” (Újvári Pál)³⁹

A nevetető játékokban a szereplők tréfás párbeszéddel teszik próbára egymás komolyságát. Az „Ördög vagy-e, angyal vagy-e?” kérdezőtő játék alapos leírását megtaláljuk Váry Gellértnél. A gazdag szövegváltozatnak töredékekben sem sikerült nyomára akadnom.⁴⁰ Fiúk játszottak főként a T-V-M-S szerencsekockával, még legénykorukban is. Egy kocka négy oldalára a fenti betűket írták, melyek jelentése: tesz-vesz-minden-semmi. A kockát a pörgettyűhöz hasonlóan megforgatták, s amelyik oldalával felfelé esett, annak megfelelően vesztek, vagy nyertek. Pénzre játszották. Szívesen játszották a malomjátékot is, a táblát sokszor a porba rajzolt mező vagy papírlap helyettesítette, a figurák pedig bab- és kukoricaszemek voltak.⁴¹

*

A leírtak alapján bizton állítható, hogy a csongrádi tanyai gyermekek játécai közül valamennyi ismert volt a megye többi településén is. Gyűjtésem tapasztalata szerint a munka és a játék szoros egysége jellemezte a tanyai gyermekek világát, különösen szembetűnő a felnőttkorra való felkészülés motivációja a játékszerek készítésénél. A hasonló gazdálkodási struktúrák, életmódbeli párhuzamok is magyarázzák az egyes játékszerek tág határok közötti azonosságát, ugyanakkor számolni kell a vásári mintákkal, valamint az iskolai kézimunka hatásával is. A társas játékok spontán szerveződésével inkább a mozgásos és testedző játékok esetében találkozunk, ennek okát a játékkalkalmak korlátozott lehetőségeiben és a játszó társaságok vegyes összetételében kereshetjük. A visszaemlékezések szerint a kötöttebb mozgásformákkal és dallammal-szöveggel rendelkező körjátékokat inkább az iskolában játszották, ahol lehetőség nyílt az azonos korosztályú, esetleg azonos nemű gyermekek számára nagyobb létszámú játszócsoportok szervezésére. A tágabb földrajzi környezetben gyűjtött és leírt társas játékok is javarészt megegyeznek az általam rögzítettekkel, mivel a kultúra más jelenségeihez hasonlóan a játék sem ismerte a közigazgatási határokat. A nagyobb méretű összehasonlítást további feladatommak tartom, az egyes játékokra vonatkozó részletek pontosításával együtt.

*

Adatközlők: Ornyik Sándor, 1907—1986., Újvári Pál, sz. 1907., Újvári Pálné Máté Anna sz. 1911., Kátai Ferenc sz. 1906., Kátai Ferencné Kovács Rozália sz. 1914., Vincze Józsefné Kiss Mária, sz. 1905., Blázsik Györgyné Samu Julianna sz. 1909., Újszászi János sz. 1913., Újszászi Jánosné Maszlag Ágnes sz. 1914., Túri Kiss György sz. 1909., Túri Kiss Györgyné Csípai Ilona, sz. 1914., Szepesi Istvánné Szántai Erzsébet, sz. 1927., Tábi Imre sz. 1939., Keller István, sz. 1911.

³⁸ VÁRY GELLÉRT 1862. 9—10. Vö.: PAPP IMRE X/b/37—38. o. és KOVÁCS JÁNOS 1901. 411. o.

³⁹ Tápén csúszda: TÖRÖK JÓZSEF 1971. 797.

⁴⁰ VÁRY GELLÉRT 1862. 6—8.

⁴¹ A játék elterjedésében valószínűleg iskolai hatást kell látnunk.

IRODALOM

- Bálint Sándor*
1938 Népünk ünnepei. Budapest.
1980 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. rész. MFMÉ 1978/79—2. Szeged.
- Felföldi László*
1974 A Csongrád megyei gyermekjáték-kutatás. In: Somogyi-könyvtári műhely, 74/3. Szeged, 321—327.
- Gazda Klára*
1980 Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia. Bukarest.
- Kálmány Lajos*
1877—78 Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. I—II. Arad.
- Kiss Áron*
1891 Magyar gyermekjáték—gyűjtemény. Hasonmás kiadás, Budapest, 1984.
- Kiss Lajos*
1964 Gyermekjátékok Vásárhelyen. Sárkányozás. Sárkánykészítés. In: Vásárhelyi kistükör. Budapest, 42—53, 54—59, 59—64.
- Kovács János*
1901 Szeged és népe. Szeged ethnographiája. Szeged.
- Lábadiné Kedves Klára*
1984 Barkócafoszori. Alfalusi (drávaszögi) népi játékszerek. Eszék.
- Lajos Árpád*
1968 Módszeres szempontok a népi gyermekjátékok rendszerezéséhez. HOMÉ 7. 139—156.
1971 Magyar népi gyermekjátékok gyűjteménye. Szerk. Hajdú Gyula. Budapest.
- Papp Imre*
1968 A tanyai gyermekek élete Szentes tanyavilágában gyermekéveimben, 1910—15 között. Kézirat. MFM—NA 91—68.
- Porzolt Lajos*
1885 A magyar labdajátékok könyve. Budapest. Hasonmás kiadás, Kecskemét, 1985.
- Török József*
1971 Gyermekjátékok. In: Tápé története és néprajza. Szerk.: Juhász Antal. Tápé, 785—809.
- Váry Gellért*
1862 Följegyzések a csongrádi nép különféle szokásaiból 1862-ben. Kézirat. EA 4245.

Children's Toys and Games played on Csongrád farms from to the 1910—1930s

Bárkányi, Ildikó

The town of Csongrád, with approximately 20 thousand inhabitants, situated in southern portion of the Hungarian Great Plain, in the early part of the 20th century was mainly an agricultural settlement. The peasants working in the agricultural domain mostly lived in farming communities, only migrating to the city in their old age. The economic median of the peasantry who owned between 8 to 20 acres of land and on average bore between 4 to 6 children who after their schooling day would work in the fields and on the farm as well. Children began this routine between the ages five or six years old. During their extra curricular free time — mostly during school and work breaks and while watching over their flocks, they could find some time to develop their own forms of amusement through toys and games.

With the help of their parents, they would create toys from plants and nuts, wood, paper and rags which they could find. The young boys would chiefly make play guns tools and cars — while girls preferred dolls, jewellery and furniture. In terms of sport equipment, children also made themselves sleighs, skates and made balls out of rags or fur from farm animals. They made kites from paper, which they created from several designs. Manufactured toys were rare, only making their appearance in the late 20s.

The games they played were tests of skill and strength. The preferred games were those played with teams, two examples being *tekészés* and *csülkőzés*, being the most popular games at the time. Girls played amongst themselves, making a circle where they would sing and play.

They also played with marbles, buttons and balls — separate games were created, each with their own rules.

At the end of the 19th century, a vicar from Csongrád wrote a book concerning the vocabulary and songs used — but by this period they had become obsolete.